

Journal of Universal History Studies

**Türk Tarihi Açısından Altay-Tanrı Dağlarında Yer Alan Balbal-Mezar Anıtların
Önemi ve Özelliklerinin Araştırılması¹**

**Investigation of the Importance and Characteristics of the Balbal-Tomb Monuments
in the Altai-Tian Shan Mountains from the Perspective of Turkish History**

Submission Type: Research Article

Received-Accepted: 12.09.2020 / 09.11.2020

pp. 275-292

Journal of Universal History Studies (JUHIS) • 3(2) • December • 2020 •

Sait Şahin

University of Northwest, Research Assistant, Department of Institute of Middle East Studies, Xi'an, China

Email: sait_sahin46@hotmail.com

Orcid Number: 0000-0003-4115-7461

Cite: Şahin, S . (2020). Türk Tarihi Açısından Altay-Tanrı Dağlarında Yer Alan Balbal-Mezar Anıtların Önemi ve Özelliklerinin Araştırılması. Journal of Universal History Studies, 3(2), 275-292. DOI: 10.38000/juhis.794182

¹ This article is analyzed by two reviewers and it is screened for the resemblance rate by the editor/ Bu makale iki hakem tarafından incelenmiş ve editör tarafından benzerlik oranı taramasından geçirilmiştir.

* In this article, the principles of scientific research and publication ethics were followed/ Bu makalede bilimsel araştırma ve yayın etiği ilkelerine uyulmuştur.

Öz

Altay ve Tanrı Dağları, Türk tarihi açısından oldukça öneme ve kutsallığa sahiptir. Türklerin tarih sahnesine çıkışlarına şahitlik etmiş olan bu kutsal bölgeler, atalarımıza yurtluk etmiş ve Türk ismiyle özleşmiştir. Türklerin Türeyiş destanlarına konu olan Altay-Tanrı Dağları, tarih boyunca Türkler tarafından kutsal sayılarak inançlarının, ata kültürlerinin ve adetlerinin yeri olmuştur. Türklerin, Uygurlar öncesi bozkır yaşam biçimini benimsemeleri, dağınık coğrafyada yaşam sürmeleri onlar hakkında yazılı tarihi eserlerin elimize ulaşmasını zorlaştırmıştır. Geniş zamana yayılan Türk tarihi hakkında edinilen bilgiler ışığında ve diğer milletlerin yazdığı tarihi belgeler ile arkeolojik bulgular bir araya getirildiğinde, Türk tarihi hakkında detaylı bilgilere ulaşılmaktadır. Altay-Tanrı Dağlarında Türklerin bıraktıkları gizemli taş anıtlar araştırmalara konu olmuştur. Türk tarihi açısından önem arz eden taş anıtların, balbalların, mezar taşlarının hangi inanç ve geleneğe bağlı olarak yapıldıkları, ne için kullanıldıkları ve neyi temsil ettikleri merak konusu olmuştur. Türk kültür coğrafyası içerisinde sıkça karşılaşılan taş eserler, balballar ve mezar taşları Türklerin kültürel izlerini taşıyarak, onlar hakkında bilgiler sunmaktadır. Bu makalenin amacı ve önemi, Türk kültürü coğrafyasında bulunan taş anıtların, balbalların ve mezar taşlarının incelenmesi sonucunda bu materyallerin üzerinde yer alan şekiller tespit edilerek, işaretlerin özelliklerini ve taşımış oldukları kültürel izler aydınlatılmaya çalışılacaktır. Araştırma esnasında Çince ve Türkçe kaynaklardan nitel veri toplama yöntemi ile tarihsel kavram becerisi yöntemi kullanılmış ve bu yöntemlerden elde edilen veriler tartışmaya açılmıştır.

Anahtar kelimeler : Altay-Tanrı Dağları, Taş Anıtlar, Balballar, Mezar Taşları.

Abstract

Altai and Tian Shan Mountains are very important and sacred in Turkish history. These sacred regions, which witnessed the arrival of the Turks on the stage of history, became home to our ancestors and became synonymous with the Turkish name. The Altai-Tian Shan Mountains, which are the subject of the Tureyis epics of the Turks, have been considered sacred by the Turks throughout history and have been the place of their beliefs, ancestor cultures and customs. The fact that the Turks adopted the steppe lifestyle before the Uighurs and lived in a scattered geography made it difficult to reach the historical works written about them. In the light of the information obtained about Turkish history spread over a long time, and when historical documents written by other nations and archaeological findings are combined, detailed information about Turkish history can be reached. The mysterious stone monuments left by the Turks in the Altai-Tian Shan Mountains have been the subject of research. It has been a matter of curiosity about which beliefs and traditions the stone monuments, balbals and tombstones, which are important for Turkish history, were made, what they were used for and what they represented. Stone works, balbals and tombstones, which are frequently encountered in the Turkish cultural geography, provide information about Turks by carrying the cultural traces of them. The purpose and importance of this article is to try to enlighten the characteristics of the signs and cultural traces they bear by determining the shapes on these materials as a result of examining the stone monuments, balbals and tombstones in the Turkish cultural geography. During the research, qualitative data collection method from Chinese and Turkish sources and historical concept skill method were used and the data obtained from these methods were opened to discussion.

Key words: Altai-Tian Shan Mountain, Menhirs, Balbals, Sepulchral Monuments.

Giriş

Türklerin Altay-Tanrı Dağından çıkarak komşu coğrafyalara yayılmaları Çinlilerce yakından takip edilmiş olup, Çin tarihi kayıtlarında her detaylarıyla kayıt altına alınmaya çalışılmıştır. Türklerin ortaya çıkış destanı ve Türklerin karakteristik özellikleri hakkında bilgiler Çinli yazar Wei Shou (魏收) 550 yıllarında derlediği Wei Shu (魏书) adlı kitapta yer almaktadır. Türklerin ırk ve toplum bilgileri hakkında bilgi veren diğer önemli kitapların başında 629 yılında Wei Zhi (魏徵) tarafından yazılmış Sui Shu (隋书) adlı kitabı ve 637 yılında Ling gū dé fēn (令孤德棻) tarafından yazılmış Zhōu Shū (周书) adlı tarih kitabıdır. Özellikle Zhōu Shū (周书) kitabının 42'inci bölümünde bahsi geçen farklı topraklar, Türkler adlı yazısında Türklerin atalarının Hunlar olduğu, Türklerin Hunların devamı olduğu vurgulanmaktadır. İlgili Çince bölüm Çincece:

(列传第四十二·异域) 中记载了突厥、吐谷浑等) olarak geçmektedir.

Türk isminin tarihte ilk defa aktarımı Orhun Kitabelerinde geçmektedir. İlk hali 'Türük' şeklinde kullanılan isim, Türklerin ortaya çıkış destanı olan Ergenekon destanında bahsi geçen boyun, Çin saldırısından kurtulan çocuğun kurt tarafından kurtarılarak kurt ile evlenmesinden sonra en büyük oğlunun ismidir. Bu mitolojik olay doğrultusunda Çinliler, Türkleri ilk ortaya çıkışından itibaren 'Tu que – Tū jué' (突厥) olarak adlandırmıştır. Göktürk Devleti döneminde yazılan Sui-Şu (Sui Shu) adlı Çin kaynağında 'Tukie' sözünün Türk dilinde 'miğfer' anlamına geldiği belirtilmektedir. Türkler, adlarını Altay bölgesinde eteklerinde oturdukları, miğfer biçiminde yükselen dağın şeklinden almışlardır (Franke,1904, s. 13). Türk adının MS 6. yüzyılın ortasında Göktürkler tarafından kurulmuş olan devlet (552 -744) ile ortaya çıktığı kabul olunmaktadır. Bu itibarla Türk adı ilk olarak 542 yılında Çin kaynaklarında görülmektedir (Liu,1958, s. 28).

Göktürk Devleti günümüz Türk devletleri açısından tarihte ilk Türk ismiyle kurulan devlet olması münasebetiyle Türk devletleri içinde örnek teşkil etmektedir. 6. yüzyılda ortaya çıkan Göktürk Devleti, Hunlar gibi Çin içerisinde geniş bir coğrafyaya hükmederek arkalarında Türk tarihi açısından önemli yazılı eser olan Orhun Abidelerini bırakmışlardır. Bunların yanı sıra son yıllarda Çin'de yürütülen arkeolojik çalışmalar ve farklı dillerdeki kaynakçaların birleştirilmesiyle, Türk tarihi hakkında daha fazla bilgiye sahip olmaktadır. Tanrı ve Altay Dağlarında, Göktürk Devleti döneminde yapılmış sayısız keşif, Türk tarihi açısından önemli Türk taş anıtlarının (balbal ve mezar taşları) ortaya çıkmasını sağlamıştır. Bu anıtlar farklı milletlere mal edilmeye çalışılarak, Türk tarihinden soyutlaştırılmak istenilmiştir.

Bu makalede, Altay-Tanrı dağları başta olmak üzere Türk kültüründe yer alan balbal ve mezar taşlarının dikiliş sebeplerini, yüzeylerinde yer alan şekillerin anlamlarını ve karakteristik özelliklerini, kimler için yapıldıkları gibi konuları, Çince ve Türkçe kaynaklardan faydalanılarak, Türkler hakkında merak edilen inanç ve ata kültürünün detayları araştırılarak tartışılacaktır.

1. Türk İsmi'nin Ortaya Çıkışı ve Tarihi Kayıtlar

Türk adının, Türklere yaşadıkları bölgeye bağlı olarak Altay dağlarının miğfer şeklinde olmasından dolayı aldığı düşüncesi, birçok bilim insanı tarafından ortak görüş haline gelmiştir. Bu konuyla alakalı ünlü Türkolog ve Ural-Altay dilleri üzerine uzman dil bilimci Bernát Munkácsi'ye göre, Türk adı 'miğfer' anlamında Farsça 'targ' ve lehçelerinde 'tulga', 'tolga', 'dugulga', 'duluga', 'dulga' sözleriyle aynılaştırılmıştır. Kendilerine tanınmış silah imalatçısı olmaları ve demir başlık ya da miğfer yaparak başlarında taşımalarından dolayı, bu ismin verildiği ileri sürülmüştür. Hatta Türk topluluklarından 'Karakalpaklara' adının siyah

başlıklarından dolayı isim olarak verildiği gibi Türklerin de demir başlıklar ya da ‘miğferler’ ismi ile anıldıkları belirtilmiştir (Munkacsı,1921, s. 60-61). Orhun Abidelerinde, Türk ismi Türkçe olarak şu şekilde geçmektedir: *‘Türk milletinin, adı ve ünü yok olmasın diye, Babam Kağan’ı, Annem Hatun’u, yükselterek (tahta çıkarmış olan) Tanrı!’*. Köl-Tigin ve Bilge Kağan’ın yazıtında (Türük) şeklinde geçen Türk adı, Tonyukuk Yazıtı’nda ise günümüzdekişekli olan(Türk) olarak geçmiştir (Namık, 2011, s. 11). Çince kaynaklarda geçen Xiong Nu (匈奴) Türkleri tarif ederken kullanılan isimdir. Aynı isim İngilizce çevirilerde Hsiung-Nu olarak geçmektedir. Xiong Nu-Hsiung-Nu Türklerden önce Çin’de hüküm sürmüş Hunlara verilen isimdir. Çin tarihinde kayıtlara geçen Hun tarihi bölümünde, Çince kaynaklarda ‘Hun Tarihi’ (匈奴列传) olarak geçmektedir. Orijinal yazıları bulmak neredeyse imkânsızdır, günümüzde elektronik ortamda değiştirilmiş içerikler orijinal yazılardan farklı olarak Hunları, Moğolların ataları olarak göstermektedir.

Türk isminin, Çince dışında birçok dilde karşılığı aranmıştır. Hint kaynaklarında *Turukha-Turuşka*, Yunan ve Roma ile Bizans kaynaklarında Türk ismi: *Targita-Tyrkue-Turcae-Tyrcae* olarak kullanıldığı bilinmektedir. Türklerin soyunun Hz. Nuh’a dayandığı birçok tarih kayıtlarında ve Kaşgarlı Mahmud’un yazdığı *Divan-ü Lügat-it-Türk* adlı eserde belirtilmektedir. İslam kaynağında Gerdizi’nin *Zayn al-Ahbaar* adlı eserinde Türk, Nuh’un üç oğlundan biri olan Yafes’in soyuna dayandırılmıştır (Ögel, 2010, s. 70-71). Yine İslam kaynaklarında Türk ismi kayıtlarda; Peygamber dedi ki; *Allah (c.a) benim bir ordum vardır. Onları Türk diye adlandırdım ve doğuya yerleştirdim. Bir kavme kazdığım zaman onları (Türkleri) Onlara musallat ederim* (Çetinoğlu, 2019, s. 130). Türk ismi her ne kadar Tevrat ve dini kitaplarda yer alsada asıl yayılımı ve tarih kitaplarına tam anlamıyla netleşmesi, Türk ismiyle Göktürk Devleti’nin kurulmasıyla gerçekleşmiştir. Türklerin yazılı olarak ilk defa kayıtlara geçmesi ise Çin tarihinde 545 yılında Sogdlu Chiu-chu’an’lı nın An-nuo-p’an-t’o’yu’ u elçi olarak Göktürk Devleti’ne gönderilmesiyle gerçekleşmiştir. Türkler ile Çinliler aynı coğrafyayı paylaşarak, asırlardır birlikte yaşamayı başarmış iki kadim toplum olarak, Asya ve dünya tarihine önemli derecede derin tarihi izler bırakmışlardır. Hunlardan sonra Göktürk Devleti’nin 552 yıllarında kurulmasıyla birlikte Çin tarihinde Türkler hakkında tarihi kayıtlar artmıştır. Çin tarihinde yer alan Türk tarihi kayıtlarını şu şekilde sıralayabiliriz;

Tablo 1.1. Çin Tarihinde Türkler hakkında yazılan yazılı kayıtlar Kaynakçalar: (Beiqi,1972), (Eski Tang kitabı,1975), (Tongdian,1988), (Yeni Tang kitabı,1975), (Zhou Shu,1974,) detaylı kaynakça bilgileri için kaynakça bölümüne bakınız.

Kitap ismi	Yazar	Dönem	Yıl	Notlar
魏书 Wèi shū	魏收 Wèi shōu	北齐 Běi qí	550 Yılı	《西域传》亡逸，后人据《北史》补。 Batı bölgesi tarihi eserleri(Kuzey tarihi) sonradan derlenmiş.
隋书 Suí shū	魏徵 Wèi zhǐ	唐Táng Hanedanlığı	629 Yılı	《列传第四十九·北狄》中的突厥、西突厥、铁勒、奚、契丹相关记载。Ömek: 49’uncu belge tarihi eser kayıtları: Kuzey bölgesinde Türkler, batı Türkleri: Tiele, Xi, Qidan ilgili kayıtlar.
周书 Zhōu shū	令孤德棻等 Ling gū dé fēn děng	唐Táng Hanedanlığı	637 Yılı	《列传第四十二·异域》中记载了突厥、吐谷浑等。Ömek: 42’uncu tarihi belge Farklı bölgelerde Türk kayıtları ve Tü Yü Hün Devleti.

北齐书 Běiqí shū (Kuzey tarihi)	李百药 lǐ bǎi yào	唐Táng Hanedanlığı	636 Yılı	无专门记述，但多处提及突厥事。 Profesyonel yazılmayan tarihi kayıtlar Türkler hakkındaki kayıtlar.
北史 Běi shǐ (Kuzey tarihi)	李大师、李延寿 lǐ dà shīlǐ yán shòu	唐Táng Hanedanlığı	659 Yılı	汇合并删节记载北朝历史的《魏书》《北齐书》《周书》《隋书》而成。Farklı tarih kitaplarından Toplama tarihi eser kayıtları Bei Chao Kuzey Chao döneminde yazılan Wei Shu, Bei Qi Shu, Zhou Shu, Sui Shu kitaplardan toplanmış genel bilgiler.
通典 Tong diǎn	杜佑 Dù yòu	唐 Táng Hanedanlığı	801 Yılı	《边防十三·突厥上》 《边防十四·突厥中》《边防十五·突厥下》。Sınır koruması Tong Dian belgesi 13'üncü bölüm Türk tarihi 'Yukarı' 40'inci bölüm Türk tarihi 'Orta' ve 15'inci bölüm Türk tarihi 'Aşağı' bölümleri.
旧唐书 Jiù táng shū (Eski Tang kitabı)	刘昫等 Liú xù děng	后晋 Hòu jìn	945 Yılı	《列传第一百四十四·突厥上》和《列传第一百四十四·突厥下》，与《通典·边防》十三、十四、十五记突厥事基本相同。Ömek Tarihî eser kayıtları: 144'üncü bölüm Türk tarihi 'Yukarı' ve 144'üncü bölüm Türk tarihi 'Aşağı' bölümleri ve Tong Dian ülke sınırı koruma kayıtları 13'üncü, 14'üncü ve 15'inci bölümlerinde yer alan Türkler hakkında tarihi kayıtlar.
新唐书 Xīn táng shū (Yeni Tang kitabı)	宋祁、欧阳修、范镇、吕夏卿 Sòng qí	北宋 Běi sòng	1060 Yılı	《列传第一百四十四上·突厥上》《列传第一百四十四下·突厥下》。Ömek tarihi eser kayıtlarında 140'inci bölümde yer alan Türkler hakkında kayıtlar 'Yukarı' ve 144'üncü bölümde 'Aşağı' bölümlerinden oluşan Türkler hakkında tarihi kayıtları Çin tarih kitaplarında mevcuttur.

2. Altay-Tanrı Dağlarında Türkler Hakkında Yaşam İzleri

Altay Dağları, Sibiry'a'nın güneyinde Moğolistan ile sınır teşkil edecek şekilde uzanan büyük bir sıradağdır. Moğol dilinde 'altın' anlamına gelmektedir. 48°-50° arası kuzey arz enleminde, 18°-90° arası doğu boylamında bulunmaktadır. Rusya'daki Beluha Doruğu 4.506 m ile Altay dağlarının en yüksek noktasıdır (Kahraman, 2017, s. 7). Yüz ölçümü 92.600km² olan Altay Cumhuriyeti, Avrasya kıtasının merkezinde yer alarak Moğolistan, Çin ve Kazakistan' a komşudur. Günümüzde Rusya'ya bağlı özerk cumhuriyettir. Türklerin, Altay dağları ve Tanrı dağlarında yaşam sürdürdükleri hakkında ilgili tarihi bulgular, Türk tarihçilerinin yanı sıra diğer Türkologlar tarafından da ortaya çıkartılan antropolojik araştırma sonuçlar, Türkler hakkında bilgiler vermektedir. Altayların yeraltı kaynakları oldukça zengin ve verimlidir. Altay dağları ve çevre coğrafyada çıkartılan demir cürüfları, Türklerin ileri derecede demircilik sanatını kavramalarını ve demiri işleyerek birçok milletlere nazaran demirden eşyalar ve silah yapmalarını sağlamıştır. Türkler, Afanas'evö kültürü (MÖ 2500-1700) ile yine aynı bölgedeki Andronovo kültürü (MÖ 1700-1200)'nün temsilcileri olup etraftaki dolikosefal mongolidlerden ve keza dolikosefal 'Akdeniz tipi'lerinden farklı bulunan 'brekisefal tipli savaşçı beyaz ırk' Türk soyunun ön tipiydi ve Taş devrinin ilk çağından beri Altay-Sayan

dağlarının güney-batı bölgesinde (Minusink-Tuva-Abakanbozkırları) yaşamaktaydılar(Kafesoğlu, 2014, s. 47).

Türklerin asıl yurtlarının neresi olduğu hakkında yapılan araştırmalar son yıllarda ortaya çıkarılan bulgular sonucunda MÖ 6.000 - 5.000 Türklerin, Orta Asya'da meydana gelen doğal afetlerin getirdiği zorluklar karşısında Orta Asya'dan Mezopotamya'ya göç etmek zorunda kaldıkları, Mezopotamya'da Sümer devletini kurarak kendilerine Tenger-kenger ismini verdikleri bilinmektedir. Göçebe ve savaşçı Andronovo kültürün temsilcisi Türkler MÖ 1700 tarihlerinde Altay ve Tanrı dağları etrafına yayılma göstermişlerdir. Çince kaynaklarda Tian Shan (天山) olarak geçen kaynaklar diğer dillerde Tien-Shan olarak kayıtlara geçerken, Türkçe kaynaklarda Tanrı dağları olarak geçmektedir. Türklerin Tanrı dağlarından başlayarak Yayık Ural nehri boyunca yaşam sürdürdükleri bilinmektedir.

Tevrat'ta nakledilen eski geleneklerde Türk soyu (Ham, Sam'dan değil, Yafes'ten türemiş olarak) beyaz ırktan gösterilmiştir. Turan tipini temsil eden Orta Asya, Maveratünnehir ve diğer yakın doğu Türkleri beyaz teni, koyu parlak gözlü, değerimi yüzlü (ay yüzlü, badem gözlü), endamlı, sağlam yapılı erkek ve kadınları ile Orta Çağ kaynaklarında güzelliğe örnek olarak gösterilmiş, hatta İran edebiyatında 'Türk' sözü bazen 'güzel insan' manasında alınmıştır (Kafesoğlu, 2007, s. 46-47).

Türk tarihi açısından oldukça önemli çalışmalara imza atan Türk tarihçisi İ. Kafesoğlu; Altay dağlarını, Türklerin anayurdu olarak kabul ederken; sanat tarihçileri Tanrı dağlarının kuzey sahasını, bazı kültür tarihçileri ise İrtiş-Ural arasını veya Altay-Kırgız bozkırları arasını ya da Baykal Gölü'nün güneybatısını göstermişlerdir (Kafesoğlu,1988, s. 47). Tarihte önemli yer edinen Fars kültürü tarihte bıraktığı edebi eserlerle ön plana çıkmaktadır. Farslıların tarihinde Türk adı, ilk olarak 420-515 tarihlerinde Pers kaynaklarında Altaylı konar-göçer kavimler için söylenmiştir (Baykara, 1998, s. 411). Altay dağları, Türk devletlerince kutsal kabul edilmiş olup, Altay dilinde Tanrı dağları (Altın dağ) kıymetli dağ olarak da anılmaktadır. Türkler için Tanrı dağları hakkında koruyucu ve kutsal görülerek asırlardır devam eden anlayış olmuştur. Türklerde dağ kutsaldı; Tanrı'ya dağ başlarında yakarırlardı. Dağ, göğe yükselişi temsil eder ve tımanmak suretiyle kişiyi Tanrı'ya yakınlaştıran bir tür kavuşmayı ifade ederdi; bu sebeple duaların da orada daha iyi işitildiğine inanılırdı. Çünkü dağ, yüksekliği itibarıyla Türkler tarafından yeryüzünde Tanrı'ya en yakın noktalar olarak tasavvur edilmiş; Türkler, Tanrı'yı hep yukarıda tasavvur etmişlerdir (Kalafat,1990, s. 37). Tanrı dağları Türkler için tarih sahnesine çıkarak Yaratılış destanı, Siyenpi destanı, Alp Er Tunga destanı, Şu destanı, Oğuz kağan destanı, Atilla destanı, Bozkurt destanı, Ergenekon destanı, Türeyiş destanı, Göç destanı gibi sayısız destanlara konu olarak Türk ana yurdudur. Tanrı dağları Türklerin ata inancı olan 'Gök Tanrı' inancına Tanrı ismini veren altın kadar kıymetli Ulu Tanrı dağlarıdır.

3. Türk Tarihinde Taş Yapıtların Önemi ve Kültürel Değeri

İnsanlık tarihinde taşın kullanımı en eski uygarlıklara kadar dayanmaktadır. İnsanlar için taş dönemin en kullanışlı maddesi olmuştur. Tarihte insanlık için taşlar hayatlarının her alanında yer almaktadır. İnsanları evlerini, avlarını, tarım ve ateşte kullandıkları her türlü araç gereçleri taşlardan sağlamışlardır. İnsanlar taş devrinde kullandıkları taş değirmen ve üretim ara gereçleri birer mühendislik harikası olarak günümüze kadar ulaşmaktadır. İnsanların kullandıkları taşlar dönemin edebi yazıtlarını, mezar ve kitabeleri meydana getirmektedir.

Doğal taşlar, insanlar tarafından bilinen ve kullanılan en eski inşaat malzemelerinden biri olduğu gibi mimarlık ve sanat, aynı zamanda doğal taşların kullanım alanlarıdır. Altay Türklerinin, yaratılış efsanelerinden Orhun Yazıtlarına, Uygurlar'ın iyi talih, saadet, güç ve

bereket verdiği inandıkları Kutlug Dağ sembolizminden Sümer, Akad, Babil, Hititler ve Anadolu'da kutsal sayılan Havaşi taşına, Friglerde başlangıçta bir meteor taşıyla ilgili olduğu bilinen Ana Tanrıça Kybele'ye kadar birçok mitolojik anlatılarda taşın önemli işlevler üstlendiği görülmektedir (Karahana, 2018, s. 1).

Türk tarihinde Kaşgarlı Mahmud tarafında aktarılan Türk kültüründe taşın önemi ve yeri hakkında 'yada taşı' önemlidir. Türklerin ataları Hunlardan başlayarak bu inanış ve gelenek bütün Türk devletlerince sürdürülmüştür. Kaşgarlı Mahmut, Divan-ü Lügat-it-Türk adlı eserinde 'Yat' kelimesini 'Yat: bir tür kamlıktır (kâhinliktir). Belli başlı taşlarla (yada yaşı ile) yapılır. Böylelikle yağmur ve kar yağdırılır; rüzgâr estirilir. Bu Türkler arasında tanınmış bir şeydir. Ben bunu yağma ülkesinde gözümle gördüm. Orada bir yangın olmuştu, mevsim yaz idi; bu suretle kar yağdırıldı ve ulu Tanrı'nın izniyle yangın söndürüldü (Kaşgarlı, 2006, s. 3). Yada taşının, Türk kültüründe önemini ve ne amacını ne için kullanıldığı belirtmiştir. Yada taşı, İslam kayıtlarında Hz. Nuh peygamber oğlu Yafes'e verdiği Türkistan bölgesi oldukça kurak ve yağmur yağmayan bölgeye yerleştiğinde oğlu burada ne yapacağını babasına sorar, baba oğluna yağmur yağdırma kudretini bahseder ve üzerinde dua yazılı olan bir taş verir; ihtiyaç halinde bu yazılı taş ile Allah'a dua edilerek yağmur yağdırılırdı. Buna 'yada taşı' adı verilirdi diye geçmektedir. Bu kutsal kabul edilen ve derin saygı gösterilen taş, hem Doğu Türkistan'da yaşayan Uygurlar tarafından hem de Anadolu'daki Türkler tarafından bilinmektedir. Ancak yada taşı ile ilgili bu inançlar, İslami dönemden önce bir tür tılsım, sihir gibi görülürken, İslamiyet'in kabulünden sonra dini unsurların etkisiyle birlikte Tanrı'ya niyazda bulunulmaktadır. Ayrıca bu inanç sisteminin Anadolu'da farklı sembol ve davranışlar ile varlığını sürdürdüğünü görmekteyiz (Kılıç,2014,s.186). Anadolu'da yağmur duası olarak İslam dinine uygun olarak İslam inancındaki örnekleri gibi yağmur duaları yaptıkları gözlemlenir. Eski Türklerde taşları işleme suretiyle meydana getirdikleri eserler, mezar taşları ve anıtlarda Türk kültürü hakkında önemli kaynak sağlamaktadır. Türklerin dağ tepelerine yapmış oldukları mezarlar ve anıtlar Türk kültüründe taşla aksettirilerek, Türk kültürünün muhteşemliğini yansıtmaktadır. Türkiye'deki Şiiler ve Alevilerce yatırların kutsandığını, hatta evliyaların bulunduğu dağ ve tepelerin bile kutlu sayıldığını belirtmektedir (Tanyu, 1973, s. 48). Çin yıllığı Chou Shu'da Göktürk Devleti'nin ileri gelenlerinin her yıl belli dönemlerde kurban sunmak üzere atalar mağarasını ziyaret ettikleri belirtilmektedir (Turan, 2016, s. 20-23). Türkler Anadolu'da toplumdaki önemli şahısların mezar konumları yüksek mekânlar seçilerek büyük taş anıtlarına nakşedilen işlemler işlendiği görülmektedir. Bunun en güzel örneklerini Selçuklular ve Osmanlı dönemindeki mezarlarda görmekteyiz. Türkçe dilinde balbal, taş nine, taş baba, saymalı taş, gibi isimler verilmiştir (Belli, 2002, s. 912). Çin kaynaklarında sıkça belirtilen Türklerin ölümlerine taş yapıtlar diktiği veya öldürdükleri düşmanların adına balbal diktikleri Çince kaynaklarda geçmektedir;

《周书·突厥传》中记载，突厥人死后，要‘于墓所立石建标’

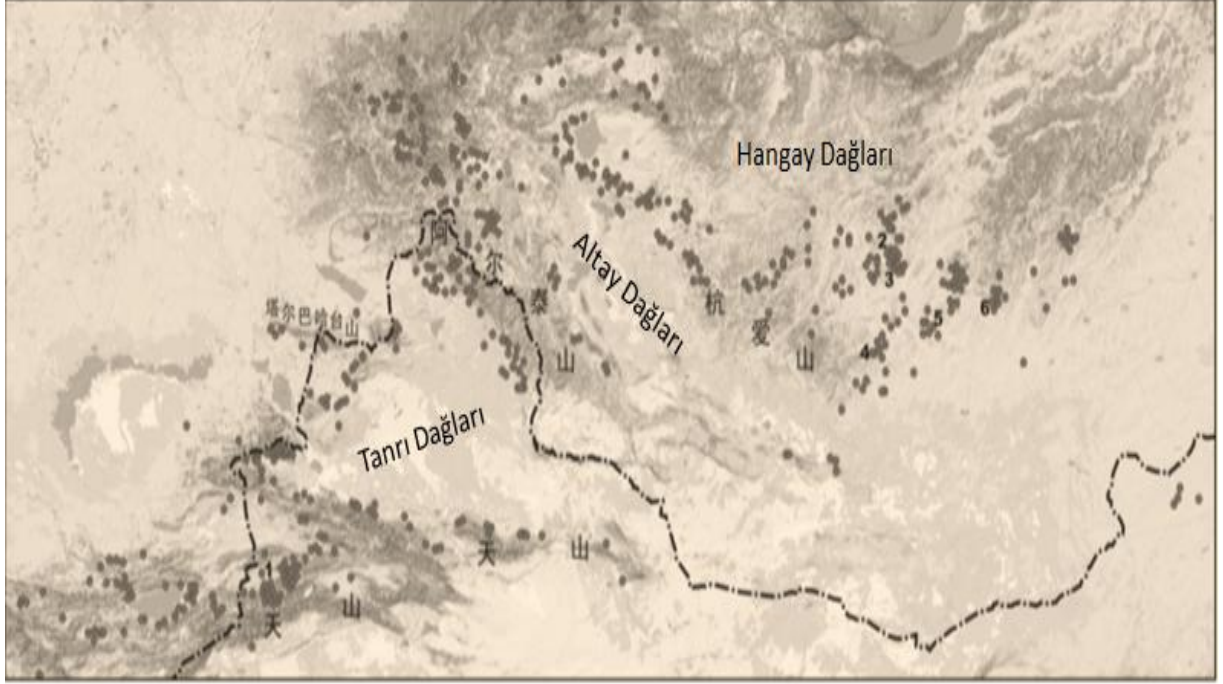
Zhou Shu- Türkler adlı tarihi kayıta; *Türkler ölen kişilere taş mezarlar inşa ederler* (Hu Ji, Zhong Xi Zheng, 2007, s. 59).

4. Altay ve Tanrı Dağlarında Bulunan Türk Taş Anıtların Özellikleri

Göktürk Devleti döneminde yazılmış olan Orhun Yazıtlarının keşfi ve üzerindeki yazı dilinin çözümü ile Türk tarihi açısından bulunan en eski kesin ve net şekilde belirtilen yazılı Türk anıtları olduğu kanıtlanmıştır. Hunların buluntuları, daha ziyade toprak altındaki mezarlardan çıkan eserlerdi. Göktürk Devleti çağında ise birinci derecede ehemmiyetli olan eserler, toprak üstündeki yazıtlar, heykeller ve sunaklar idi (Ögel, 1984, s. 130-131). Orhun Yazıtlarının altında Bilge Kağan ve Kül Tigin'in mezarları olup olmadığı

hala araştırılması gereken konulardır. Fakat Türk tarihinde Hunlardan itibaren bu tür taş anıtların kırsal alanlara dikilmesi oldukça yaygındır. Anadolu’da ve Doğu Türkistan bölgesinde balbal taşlarıyla oldukça fazla karşılaşmaktadır. Altay ve Tanrı dağları boyunca Hun ve Göktürk Devleti dönemlerinde çok sayıda balbal taşı ve taş anıtlar mevcuttur. Bunlar hakkında ülkemizde yeterince araştırma yapıldığı söylenemez. Altay ve Tanrı dağları boyunca Türk mitolojisini üzerinde taşıyan Türk kültürüne ait değerlerle yapılmış balbal taş anıtlarının dağılımını aşağıdaki haritada belirtilmiştir.

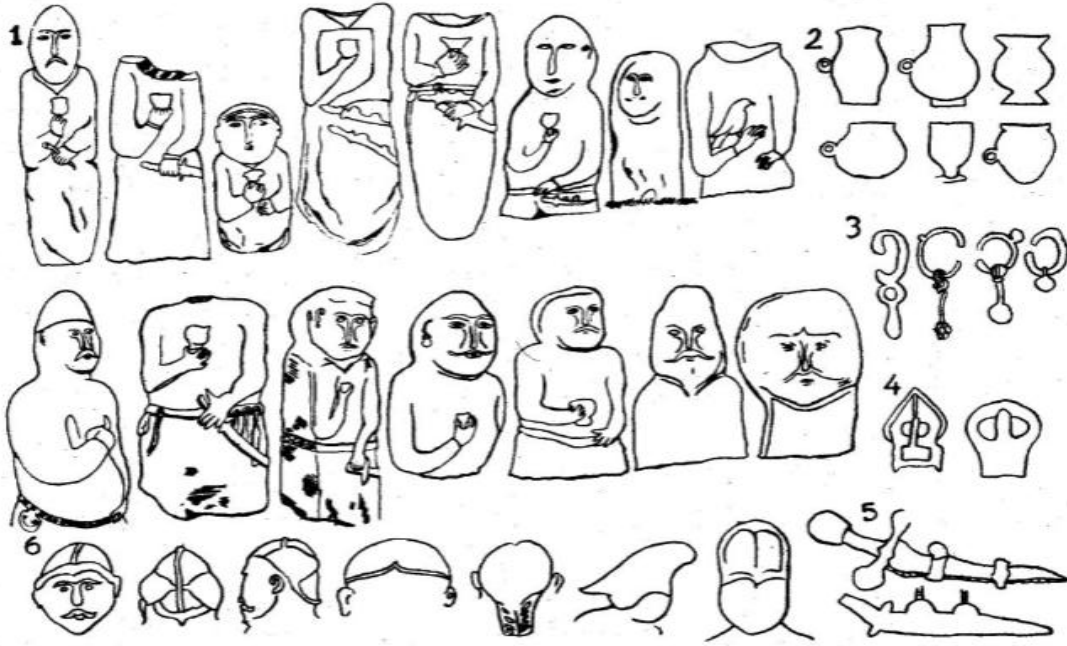
Resim: 4.1. Kaynak; Türk taş insanları Uygur Xin jiang bölgesi (突厥石人地图)

Yukarıdaki haritada siyah nokta şeklinde işaretlenen konumlar Altay-Tanrı dağları etrafında bulunan Türk taş yapıtlar (balbal) eserlerin bölge haritasıdır, Hangay dağları etrafında da Türk balbal taş anıtları uzanmaktadır. Hangay dağının en yüksek zirvesi Ötüken dağıdır. Buralarda yer yer Moğollar da Türkler gibi balbal taşları diktikleri gözlemlenmektedir.

Moğolistan’da Orhun Yazıtlarının etrafında bulunan birçok heykel ve taş eserler günümüzde merak ve araştırma konusudur. Yazıtların etrafındaki heykellerin ölümün heykeli mi, yoksa balballar mı olduğu henüz daha iyice kesinleşmemiştir (Ögel,1984, s. 131). Türklerin yaşam coğrafyaları incelendiğinde taş anıtların (balbal) eserlerin altında herhangi bir ceset veya buluntuya rastlanmamıştır. Orta Asya bozkırlarında uçsuz bucaksız bir alanda tarihin sessiz ve en gizemli tanıklarından olan balballar, eski Türk (İskit, Hun, Göktürk) toplumlarında da yoğun bir şekilde karşımıza çıkmaktadır (Çoruhlu,1998, s. 20-21). Balbal, Türk kültürünün ayrılmaz parçası olarak Türk tarihinin en erken döneminden itibaren birçok Türk topluluklarında yaşatılmıştır. Orhun Abidelerinde sözü geçen ‘balbal’ kelimesi “*Kırgız kağanı öldürdüm, balbalını yapturdum*” diye bahsedilmektedir. Buradan anlaşılacağı gibi balbal öldürülen düşmanlar için dikilen taş olmaktadır. Bu taşların sayısı kimi zaman o kişinin hayatta öldürdüğü kişi sayısına göre değişmektedir. Orhun Yazıtlarının etrafındaki heykellerde, diğer Orta Asya ve Sibirya taş anıtlarında olduğu gibi sağ ellerinde bir şey tutmuş gibi yukarı kaldırmışlardır (Ögel,1984, s. 166). Aşağıdaki resimde bu balbal taş anıtların duruş ve fizik özelliklerinin çizim örnekleri gösterilmiştir.

Resim:4.2. Balbal çizimlerinin örnekleri

Levha 16 — Göktürk çağına ait muhtelif yerlerde bulunmuş taş nineler veya heykeller: 1. Taş nineler; 2. Taş ninelerin ellerinde tuttukları içki kadehleri; 3. Küpeleri; 4. Tokaları; 5. Kılıçları; 6. Şapkaları.

Kaynak: Göktürk Devleti'ne ait muhtelif yerlerde bulunan taş nineler veya heykeller (Ögel, 1984s.167).

Arkeolojik araştırmalarda elde edilen bulgular ve kültürel temsiller, Altay Dağlarının güney eteklerinin, MS 450'li yıllardan itibaren Göktürk Devleti'ne yurt vazifesi yaptığını kanıtlamaktadır. Göktürk yazısıyla yazılmış hitabelere en çok Kuray ovasında rastlanılmaktadır. Tanrı dağlarında heykellere bilhassa Isıg-göl ve Tanrı dağları heykelleri andırmaktadır (Ögel, 1984, s. 168). Genel olarak Göktürk Devleti döneminde yapılan taş anıtlarda heykellerin elinde bir şey tuttukları gözlemlenmektedir. Türk balbalları ayıran en büyük özellik taşlar üzerinde çizilen resimlerin detaylarıdır. Balbal üzerine çizilmiş bıçak ve bel kemeri mevcutsa, bu balbalın Türklere ait olma olasılığı yüksektir. Bazılarının alt kısmında ise bir kuşak tezyinatı görülmüştür. Bu adet, gerek Orhon bölgesinde ve gerekse Altay ve Sayan bölgesinde çok yayılmıştır. Bilge Kağan ve Kül Tigin'in mezarları incelendiğinde kaftanın kruvaze yakaları açık olarak görülmüştür. Belinde uçlarla süslenmiş bir kayış bir hançer ve arkasında bir deri çanta vardı (Ögel, 1984, s. 135). Bilge Kağan ve Kül Tigin'in mezar taşları yanında bulunan diğer balbalların rasgele yapılan balballara nazaran daha düzenli ve iki düğme iliklenmiş gibi yapılmıştır, aynı zamanda üzerlerinde Kağana ait olduğu düşünülen mühür damga işareti vardır. Türk kültüründe atalara ilişkin maddî kültür varlıklar; başta anıt mezar / bark, kurgan, mağara ve tapınak gibi kutsiyet arz eden mekânlar olmak üzere buralarda yer alan yazı, resim, heykel ve sembolik eşyalardan oluşmaktadır (Zeren, 2017, s. 337-346). Türk töresinde, âdetinde ve geleneğinde yer alan ölümlere uygulanan işlemlerde ölen kişinin başına şahsın taşa çizilmiş resminin yapıldığı bilinmektedir. Bu gelenek Kül Tigin içinde uygulandığı görülmektedir. Kül Tigin'in resim edilmiş taşın hali günümüzde Doğu Türkistan müzesinde sergilenmektedir.

Resim:4.3. Kül Tigin büstünü (Peter, 2006, s. 84-94)

Kül Tigin adına yapılmış Türklere ait motif ve çizim özelliklerini taşıyan (Kül Tigin büstü) yapıtı²

Çince kaynaklarda, Türk tarihiyle ilgili gelişmeler yakından takip ederek gerek sınır koruma raporlarında gerek imparatorluk kayıtlarında sıkça söz edilmektedir. Tarihte Türklerin ölen kişi için düzenledikleri cenaze merasimleri ve cenaze sonrası balbal adetleri hakkında dönemin Çince kaynaklarında şu detaylarla kaydedilmiştir;

1. 周书- 卷五〇突厥传 :

死者，停尸于帐，子孙及诸亲属男女，各杀羊马，陈于帐前，祭之。绕帐走马七匝，一诣帐门，以刀斫面，且哭，血泪俱流，如此者七度，乃止。择日，取亡者所乘马及经服用之物，并尸俱焚之，收其余灰，待时而葬。春夏死者，候草木黄落，秋冬死者，候华叶荣茂，然始坎而瘞之。

1. Ölenin cesedi çadırda bekletilir, torunları ve diğer akrabaları, erkek ve kadın, sırasıyla koyun ve atları keserek (kurban ederek) ona saygılarını sundular, çadırın önünde sergilediler. Çadırın etrafında yedi kez dolaşarak durdular. Yüzünü bıçakla kesti, çizdi ve tekrar ağlamaya başladılar, bu yedi derece gibi kan ve gözyaşları aktı, sonra durdu. Ertesi gün atlara ölen kişinin kullandığı eşyalar ve ceset yüklenerek birlikte yakıldı, külleri toplandı gömülmesi için doğru zamanın gelmesi bekleyerek gömüldü. İlkbahar ve yaz aylarında ölenler bitki örtüsünün solup sararmasını bekler, sonbahar ve kışta ölenler gömülmek için uygun zamanı bekler (Hava durumu veya Türklerin geleneksel inançlarına bağlı olarak uygun zaman dilimi). Zhou shu kitabı 50 bölüm. Türkler hakkında kayıtlar, Türk biyografisi (Zhou Shu, 1974, 50'inci Bölüm).

2. 《隋书》卷八四《突厥传》 略作 ‘于是择日置尸马上而焚之，取灰而葬。’贞观八年(634) 颉利可汗卒，唐太宗

‘诏其国人葬之，从其俗礼，焚尸于灞水之东’，这是突厥采取火葬的实例。

² 1959 yılında Moğol-Çekoslovak araştırma ekibi tarafından bulunarak koruma altına alınmıştır. Taş anıtı resimde görüldüğü gibi iki ayrılmış, burun ve kaş kısmı zarar gören bölümler sonradan restore edilmiştir. Kül Tigin aynı zamanda Thengin, Tigin, Kül Tekin gibi isimlerle de anılmaktadır. Günümüzde Moğolistan'ın Orhun yazıtları müzesinde sergilenmektedir. Kül Tigin taş büstünde yer alan Türk mitolojisinde önemli yer edinen Simurg kuşu: Ongun kuşu, Tuvğan kuşu Türk mitolojisinde ölümsüzlük sonsuzluk, uğur olarak bilinmektedir. Kül Tigin ile ilgili çalışmalar Alman Türkolog Peter Zieme tarafından 'Moğolistan'daki eski Türk imparatorlukları' adlı çalışmada derlenmiştir. (Peter, 2006, s. 84-94).

2. Sekizinci ay gibi bir ceset hemen yakıldı ve külleri gömülmek üzere alındı. Sekizinci ay gibi (634 yılı) Kağan öldü ve Tang Taizong (Çin hükümdarı) Bu ülkenin halkına, Töre ve adetlerine uygun şekilde, bedenini (Bai Shu nehrinin³) (Bkz) doğusunda yakarak gömülmesini söyledi. Bu adet Türklerin ölümlerine uyguladıkları geleneksel adetleridir. Suishu kitabı Cilt 8, 4 Türkler hakkında kayıtlar, Türk biyografisi. (Sui Shu,1973, s. 1874).

3. 《隋书·突厥传》又载,突厥墓葬‘力屋其中,图画死者形仪及其生时所经战阵之状’。

3. Sui Shu Türk Biyografisi eserinde yine belirtildiği gibi; Türkler mezarlarına ölen kişinin figürünün resimlerini doğumundan ölümüne kadar olan süreçte kahramanlıklarını, savaş oluşumlarını taşlara resmedildiği belirtilmiştir (Suishu,1973, s. 1874).

Türk ve Moğol topluluklarının inançlarında çok kutsal sayılan ateşte de bir ruh olduğuna inanılmaktaydı. Ateşin temizleyici, kötü ruhlardan ve hastalıklardan koruyucu bir unsur olduğu kabul edildiği için ona kurban sunulduğu ve saç yapıldığı bilinmektedir (Çoruhlu, 2002, s. 49). Türklerin ölümler için tercih ettikleri mezar yerleri atla gidilebilecek uzak yerlerin seçildiği Çince kaynaklardan anlaşılmaktadır. Aynı zamanda ata kültürüne bağlı olarak ağaç, akarsu, yüksek tepeleri seçtikleri gözlenmektedir. Bu seçimin yapılmasında yine Türk kültürüne özgü tabiat ve gizli güçler inancının etkisi büyüktür.

Eski Türk toplulukları içerisinde, ağaçtan türemiş olduklarına inananlar olduğu gibi, ağacın gökten Umay Ana ile birlikte kadınların koruyucu ruhu olarak yeryüzüne gönderildiğine dair pek çok inanç kültürüne inananlar da mevcuttur (Öztürk, 2000, s. 65-67). Bu inaçtan dolayı eski Türk topluluklarında ağaçlara ayrı bir saygı vardır, cenazelerini ağaç yakınlarına defin edildiği de bilinmektedir. Bu yönüyle Anadolu’da mezarların başına ağaç dikme geleneğiyle aynıdır.

5. Geleneksel Türk Adet ve Kültürünü Taşıyan Balballar ve Taş Anıtlar

Doğu Türkistan bölgesi Yi Li tarihi Türk Uygur müzesinde yer alan balballar incelendiğinde, Türk devletlerindeki diğer taş balballar ile aynı özelliklere sahip olduğu ortaya çıkmaktadır. Yine balballar ellerinde bir şey tutuyor gibi ve bıçaklarıyla resmedilmiştir.

Resim:5.1. Doğu Türkistan Yi Li bölgesi Tarihi devlet müzesi.

Türkistan Yi Li bölgesi Uygur müzesi, Balballar Çince dilinde Türk taş insanları diye çevrilmiştir. Müze bilgileri, Sincan Yi Li bölgesi müzesi. (新疆伊犁州博物馆)

³ Baishu nehri Sarı nehrin bir parçasıdır Çince olarak Baishu (白水) olarak geçen nehir Çin’in merkezi konumunda yer alan Şanşi (陕西) eyaleti Şian (西安) şehri yakınıdır.

Resim:5.2. Doğu Türkistan Yi Li bölgesi Tarihi devlet müzesi.

Resimdeki balballar Doğu Türkistan'ın Yi Li bölgesi Uygur müzesinde yer almaktadır. En soldaki bayan figürlü balbaldır. Çin genelinde bini aşkın kayıtlı Türk balbalları vardır.

Resim:5.3. İpek Yolu: bozkır Taş Adamların İncelenmesi Sincan Halk Yayınevi (Wang Bo; Qi Xiaoshan,2010)

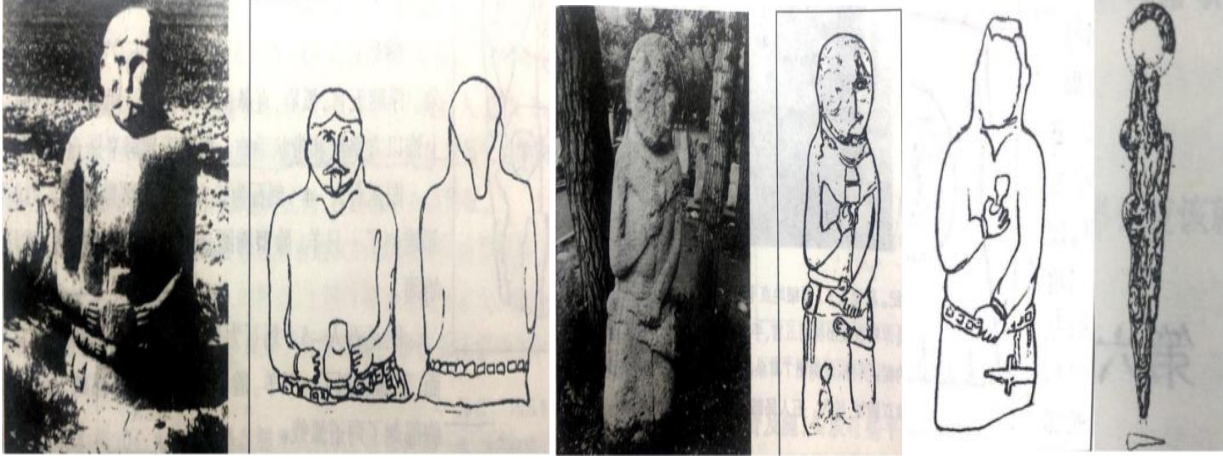

Doğu Türkistan'da bulunan geleneksel Türk tipi taş kabartma yöntemiyle yapılmış üzerinde Türk motif ve işaretleri barındıran balballar.

5.4. 有角弓、鸣镝、甲、槊、刀、剑。善骑射，性残忍。(隋书)列传第四十九)。

Türk tarihi için önemli kayıtlardan olan Çin tarih kitabı Suishu 49. bölümde Türkleri tanıtırken üzerlerinde boynuzlar, zırh, bıçak, kılıçları vardır. Ata binmede ve ok atmada çok iyiler, acımasızlar (Suishu,1973). Türklerin üzerinde taşıdığı kısa bıçak Çin tarih kitabında Zhou Shu,Tu Jue Chuan (周书·突厥传) adlı kitapta Türklerin üzerinde genel olarak taşıdıkları kısa bıçaklar askeri silah değil, herkesin taşıdığı geleneksel bel bıçağıdır (Zhou Shu, 1974).

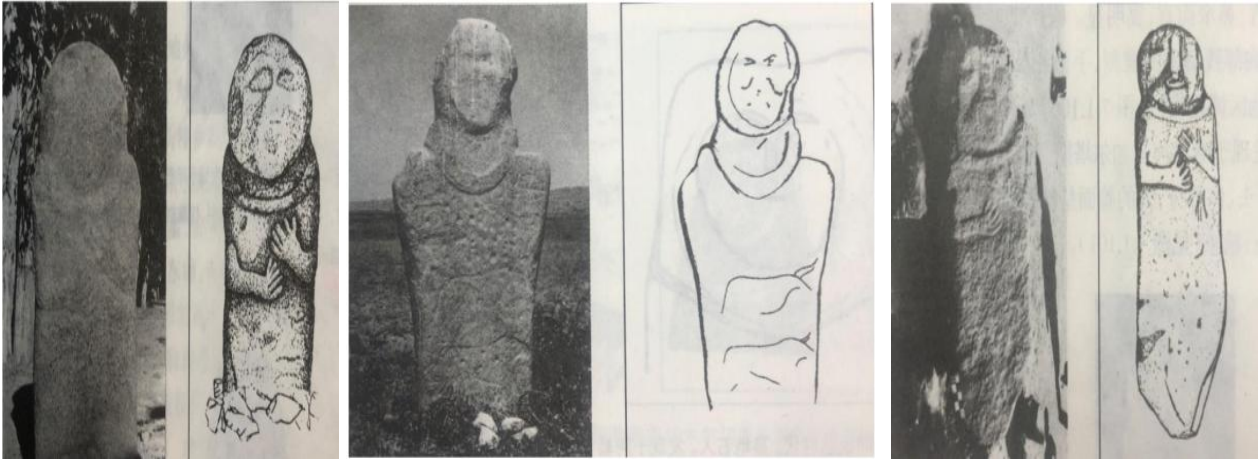
Resim:5.5. İpek Yolu: bozkır Taş Adamların İncelenmesi Sincan Halk Yaynevi (Wang Bo; Qi Xiaoshan,2010)

Bıçaklı Türk taş askeri 6-9 yüzyıllarda yapılmış klasik Türk çiftçi balbalı.

Yeni Tang tarih kitabında da (新唐书) Xīn Táng Shū·(回鹘传) Huí Hú Chuán adlı kitabın bölümünde Türklerin üzerinde taşıdığı bıçaklar hakkında bilgi vermektedir. Türklerin de bıçak taşmaları geleneksel alışkanlığı olup, olmazsa olmazlarındandır ' denilmektedir.

Resim: 5.6. İpek Yolu: bozkır Taş Adamların İncelenmesi Sincan Halk Yaynevi (Wang Bo; Qi Xiaoshan,2010)

6—9 Yüzyıllarda yapıldığı düşünülen Doğu Türkistan Altay Dağları batı bölgesindeki bulunan Türk balbalları, taş insanları. (突厥石人)

Orta Asya halkları arasında bu taşlar 'baba' olarak adlandırılırken; Orhun Yazıtları ile birlikte literatüre giren 'Balbal' kelimesi, biçimsel benzerlik nedeni ile iki kavramın karıştırılmasına neden olmuştur. Baba olarak adlandırılan taş heykeller ölüyü temsilen mezarın batı ya da doğu tarafına dikilen ve genellikle üç boyut etkisi gösteren iyi işlenmiş taşlardır. Bunların sağ eli göğüs hizasında bir kap tutarken, sol el ise beldeki hançeri kavramaktadır (Yılmaz, 2006, s. 11-26). Balballar ise eski Türklerde öldürdükleri düşmanları temsil eden dini inanç temsilcileridir. Bu balballar eski Türklerde öldükten sonra kendilerine hizmetçi, kendilerine tabi asker olacağı inancı hâkim olduğundan güçlü düşman askerlerin seçimi söz konusudur. Taş balların her birinde farklı simalar resmedildiği gözlemlenmektedir, kimi balballar bayan motifi ile taşta resmedilirken kimileri çocuklu şekilde resmedildiği görülmektedir. Doğu Türkistan'da bulunan balbalda ise ailece taşta resmedildiği de görülmektedir.

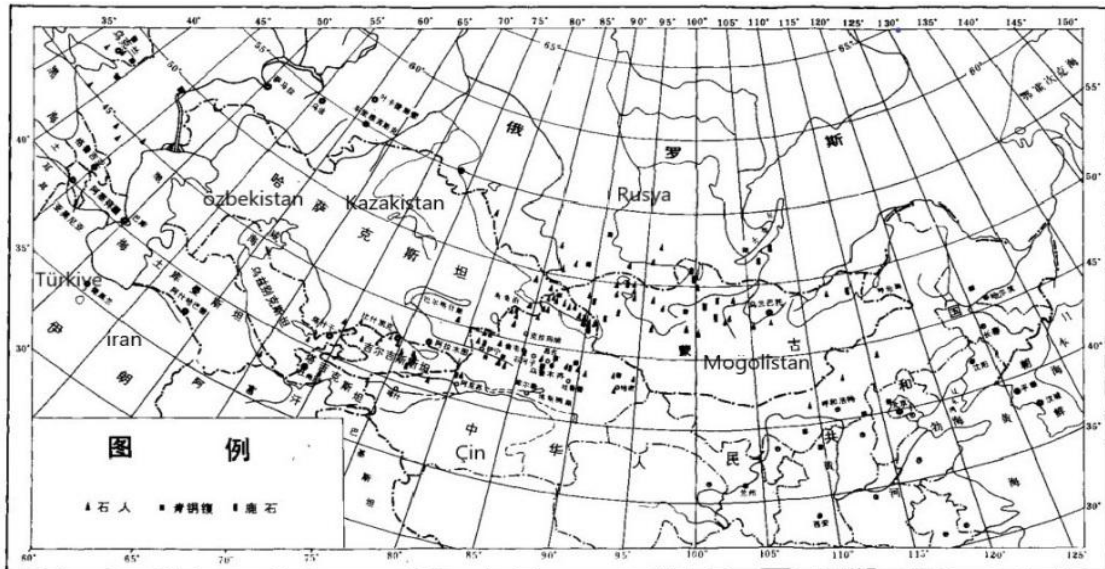
Resim:5.7. İpek Yolu: bozkır Taş Adamların İncelenmesi Sincan Halk Yayınevi (Wang Bo; Qi Xiaoshan,2010)

Doğu Türkistan İli kazak özerk bölgesinde bulunan taş anıtlar; Doğu Türkistan'ın kuzey doğusunda yer almaktadır, taş balbal veya mezar anıtları (Göktürk dönemine aittir).

Göktürk döneminde insan tasvirli heykel yapma geleneğinin daha da geliştiğini ve anma törenleri için kurulan mabetlerin vazgeçilmez ögesi haline geldiğini görmekteyiz (Ovchinnikova, 1992, s. 206-208). Göktürk devleti de ataları Hunlar ve İskitlere kadar uzanan inanç yapısında taş anıt ve cenaze törenlerini kültürlerinin birer parçası olarak devam etmiştir. Balbal taş anıtları bugün Sibirya'dan Moğolistan'a, Doğu Türkistan'dan Türkiye hatta Macaristan'a kadar izlerini sürmek mümkündür. Bu izlerde Türk mitoloji simgelerini, Türk tarihinin izlerini takip etmek mümkündür. Bu bulgular ışığında Türklerin geçmişte yaşadıkları bölgeler hakkında ve geçmişte sahip oldukları kültürel değerler hakkında bizlere detayları vererek Türk tarihi hakkında bilinmeyenleri gün yüzüne çıkartılmasına önemli katkı sağlayacaktır.

Resim:5.8. İpek Yolu: bozkır Taş Adamların İncelenmesi Sincan Halk Yayınevi (Wang Bo; Qi Xiaoshan,2010)

Türk taş anıtlarının dünya haritası üzerinde yayılımı siyah noktalarla belirtilmiştir. (Harita yazar tarafından derlenmiştir)

Resim:5.9. İpek Yolu: bozkır Taş Adamların İncelenmesi Sincan Halk Yayınevi (Wang Bo; Qi Xiaoshan, 2010)

Doğu Türkistan bölgesinde arkeolojik kazılarda çıkartılan eski Türk elbiseleri 6-9 yüzyıllara ait bulgularda eski Türk bayan ayakkabısı. (Deri ve üzerinde kırmızıçizgiler ile süslenmiş).

Türklerin tarih sahnesine çıkmasıyla onları Asya milletlerinden ayıran başlıca fiziki özellikleri ve geleneksel elbiselerle silahlara sahiplerdir. Türkler uzun pantolon, deriden yapılmış çanta, ceket, giyerken diğer milletler uzun geniş elbiseleri tercih etmişlerdir. Türklerde silah olarak bıçak, kılıç, ok kullanımı yaygındır. Kurganlardan çıkarılan materyaller arasında Hun erkeklerinin giydiği deri veya keçe elbiseler, kulaklıklılı keçe başlıklar, dokuma bezden veya yünden iç çamaşırları, kendir liflerinden dokunmuş beyaz ince bir kumaştan imal edilmiş gömlekler, keçeden yapılmış bir kaftan, deriden yapılmış bol veya dar pantolon, tokalı, üzerinde bazen süslü plakalar bulunan deri kemer, kuşak, tabanları sert diğer kısımları yumuşak deriden çizme veya bot ve keçe/yün çorap kullanmaktaydılar (Çoruhlu, 2002, s. 54-76). Türklerin elbise ve geleneksel kültürlerini temsil eden fiziki özellikleri Türk balballarına da önemli derecede yer edinmiştir. Bu sebeptendir ki balbal ve taş eserler incelendiğinde Türk mitolojisinin değerlerini totemlerini taşıyan figür, hayvan resimleri yer almıştır. Bilindiği gibi Türk mitolojisinde öksökö, toğrul, konrul, hüma, merküt, bürküt, semrük, züzülö adlarıyla Türk tarihinde yer edinen kuşlar hem taş eserlerde hem de edebi eserlerde ön plana çıkmıştır. Bunların yanında üzerinde geyik figürü taşıyan mezar taşı, balbal ve taş anıtlarda önemli yer edinmiştir. Geyikli mezar taşlarının Göktürk Devleti döneminde yapımı oldukça yaygındır. Türk kültüründe yaban keçisi; yüceliği, erişilmez yerlere erişebildiği, bağımsızlığı, özgürlüğü, kararlılığı, asaleti, cesareti sembolize etmektedir ve Tanrı'nın yeryüzündeki temsilcisi olduğuna inanılmaktadır. Aynı zamanda Türk kültüründe Kağan'a bağlılığı göstermektedir (Alyılmaz, 2005, s. 17). Orhun yazıtlarında Kül Tigin yazıtın üzerinde de bariz açık keçi işareti vardır. Genel olarak değerlendirildiğinde Türk balbalları sol el ile veya iki el ile bir şey tutuluyormuş gibi yapılmıştır. Üzerlerinde bıçak veya kemer olması bu balbal taş insanların ölen kişinin veya düşmanın, Türk olduğunu ihtimalini artırmaktadır. Başlıca bu kültürel izleri iyi kavrayarak Türk coğrafyasındaki eserler incelendiğinde eserlerin hangi millete ait olduğu hakkında bilgileri elde etmemize yardımcı olacak belirgin etken olacaktır.

Sonuç

Türk tarihinin izlerini Asya'nın en doğusundan başlayarak, Asya'nın en batısına kadar uzanan geniş bir coğrafyada rastlamak mümkündür. Türklerin yaşadıkları bölgelerde Türk kültürüne ve Türk mitolojisini üzerinde barındıran sayısız tarihi izler bırakması günümüzde onlar hakkında bilgileri takip etmemizi sağlamaktadır. Türk tarihinde önemli yer edinen Altay-Tanrı Dağları Türklerin tarih sahnesine çıktığı

adetlerini ve inançlarını uzun asırlardır o coğrafyalarda gerçekleştirdikleri bölgelerdir. Türk tarihinde bilinen en erken taş anıtların dikilmesi İskitler döneminde başlayarak Hunlar ve Göktürk Devleti gibi diğer Türk devletlerince de ata kültürü olan mezar taşı ve balbal yapımını sürdürmüşlerdir. Türklerin kendilerine ait mitolojik simgelerinin yanı sıra töre ve kültürel değerleri onları Asya milletlerinden daima farklı kılmıştır. Bu Türk tipi simgeler ve temsili eserler Türk tarihinin izlerini araştırmamıza yardımcı olan en önemli yöntemdir. Türklerin mitoloji ve inançlarını temsil eden simge ve motifleri balbal ve taş eserlere motif etmeleri eski Türkler hakkında bizlere detaylı bilgiler sunmaktadır. Çin coğrafyası içinde yer alan yaklaşık 1000' den fazla balbal taş mezar vardır. Altay ve Tannı Dağları çevresince Türklerin dikmiş oldukları asırlık balballar üzerinde yer alan çizimler Türk tarihi için önemli izler taşımaktadır. Türklerin üzerlerinde taşıdıkları silahlar, giyim tarzı ve fiziki özelliklerini bu balballardan ve taş mezarlardan Türkler hakkında daha fazla bilgileri gözlemleyebiliriz.

Bu yapıtlar Uygur bölgesinde açık hava koşullarında bulunmakta ve doğal felaketlere maruz kalmaktadır. Eserler üzerinde ciddi hasarlar olduğu gözlemlenerek doğal şartlarda deforme olmaktadır. Belli bir bölümü Xin Jiang Uygur bölgesinde müzelerde koruma altına alınmıştır. Çin kaynaklarına geçen Türklerin balbal dikme alışkanlıkları ve Türk mitoloji simgeleri incelendiğinde Türk kültürüyle birebir uyumaktadır. Bu yapıtlarda resmedilen şekil ve motiflerde görüldüğü gibi askerlerin üzerinde silahları ile resim edilmiştir, özellikle bıçak kullanımını yaygın olarak görülmektedir. Bu tarihi Türk mirasları Moğol veya Çin kültürüyle karıştırılmaktadır. Eğer taş balballar ve taş mezarlar Türk tarihine uygun biçimde Türk mitolojisi çerçevesinde Türk inancına ve adetlerine uygun biçimde araştırılırsa yanlış anlaşılmalara ve tarihi yanlış yorumlama yanlışlığını önlenabilir. Türklerin yaptığı balballar üzerindeki bulgu çalışmalarında Türklere özgü sol elle veya iki eliyle bir şey tutuyormuş gibi resmedilme, bıçak ve kemer resmedilmesiyle Türk mitolojisinde yer alan hayvan figürleri bizlere eserlerin ayırt edilmesinde ve Türk tarihinin izlerini sürmemizde daha fazla yardımcı olacaktır.

Kaynakça

- [1] Alyılmaz, Cengiz (2005), Orhun Yazıtlarının Bugünkü Durumu, s.17. Ankara.
- [2] Baykara, Tuncer (1998), Türk Adının Anlamı, AKM yay, s.411, Ankara.
- [3] Bei Ji Kitabı, (1972), Zhonghua Yayınevi, Pekin. 《北齐书》、中华书局标点本、北京。
- [4] Belli, Oktay (2002), Türklerde Taş Heykel ve Balballar, Türkler Ansiklopedisi, 3, 910-914, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara.
- [5] Çetinoğlu, Oğuz (2019), Kaşgarlı Mahmud ve Divan-ü Lügat-i Türk. Bilgeoğuz Yayınları. s.130, İstanbul.
- [6] Çoruhlu, Yaşar (1998), Erken Devir Türk Sanatının ABC'si. Kabalıcı Yayınları, 20-21, İstanbul.
- [7] Çoruhlu, Yaşar (2002) Türk Mitolojisinin Ana Hatları, Kabalıcı Yayın evi, s.49. İstanbul.
- [8] Çoruhlu, Yaşar (2002), Hun Sanatı, (H.C.Güzel, K.Çiçek ve S.Koca (Ed.) Türkler Ansiklopedisi, (c.4.), Yeni Türkiye Yayınları, s.54-76. Ankara.
- [9] Eski Tang Kitabı, (1975), Zhonghua Yayınevi, Pekin. 《旧唐书》、中华书局标点本、北京。
- [10] Hu Ji; Zhong Xi Zheng (2007), Uygur (Sincan şifreleri) Wuzhou İletişim Basım evi, s.59.
- [11] Liu Mau-Tsai (1958), Die Chinesischen Nachrichten zur Geschichte der Ost-Türken, I, Wiesbaden, s.28.
- [12] Kafesoğlu, İbrahim (2014), Türk Milli Kültürü, Ötügen Neşriyat: s.47, İstanbul.
- [13] Kahraman, İsmail (2017), Altay Dağlarında Devri Âlem, İktav Belgesel Yayıncılık Kültür Hizmeti, s.7. Kocaeli.
- [14] Kılınc, Ebru (2014), Doğu Türkistan'dan Anadolu'ya Yağmur Törenleri, Uluslararası Uygur Araştırmaları Dergisi, Sayı:3, s.177-193.
- [15] Karahan, Duran Serdar (2018), Dünyada ve Türkiye'de doğal taşlar, Maden Teknik Arama Genel Müdürlüğü, Fizibilite Etütleri Daire Başkanlığı, s.1-3, Ankara.
- [16] Kaşgârlı Mahmud (1999), Divan-ü Lûgat-it Türk, çev. Besim Atalay, Türk Dil Kurumu Yayınları, 1999, s.3, Ankara.
- [17] Munkacsi, Bernhard (1921-1925), 'Die Bedeutung des Namens der Türken', Körösi Csoma Archivum, I, s.60-61.
- [18] Orkun, Hüseyin Namık (2011), Türk Sözü'nün Aslı, b.2, TDK, s.13. Ankara.
- [19] Otto, Franke (1904), Beitrage aus Chinesischen Quellen zur Kenntnis der Türk Völker und Skythen Zentralasiens, Berlin.
- [20] Ovchinnikova, Bronislava B. (1992), Sayan-Altay halklarının geleneğindeki çitler, Antik Çağ'dan Orta Çağ'a Kuzey Avrasya (TC M.P. Gryaznov'un doğumunun 90. yıl dönüm hatırasına, St. Petersburg, s.206-208, Rusya.

- [21]Ögel, Bahaeddin (1984), İslamiyet'ten önce Türk kültür tarihi, Türk tarih kurumu basımevi. S.131. Ankara.
- [22]Ögel, Bahaeddin (2010), Türk Mitolojisi, b. 5, C.1, TTK yay, s.70-71, Ankara.
- [23]Öztürk, Ali (2000), Çağlar İçinde Türk Destanları, Alioğlu Yay. s.65-67, İstanbul.
- [24]Peter, Ziene (2006), Moğolistan'daki Eski Türk imparatorlukları, Sabancı üniversitesi, s.84-90. İstanbul.
- [25]Sui Kitabı, (1973), Zhonghua Yayınevi, Pekin. 《隋书》, 中华书局标点本、北京。
- [26]Tanyu, Hikmet (1973), Dinler Tarihi Araştırmaları, A.Ü. İlahiyat fak, yay, s.48, Ankara.
- [27]Tong Dian, (1988), Zhonghua Yayınevi, Pekin. 《通典》、中华书局、北京。
- [28]Wang Bo; Qi Xiaoshan (2010), İpek Yolu, Bozkır Taş Adamların İncelenmesi, Xinjiang People's Publishing House; 1. Baskı.
- [29]Yeni Tang Kitabı, (1975), Zhonghua Yayınevi, Pekin. 《新唐书》、中华书局标点本、北京。
- [30]Yılmaz, Anıl (2006), Gök Türk Heykelciliğinde Baba ve Balbal Kavramları Üzerine, Orta Asya'dan Anadolu'ya Türk Sanatı ve Kültürü (Prof. Nejat Diyarbekirli'ye Armağan), Yeni Türkiye Yayınları, s.111-112-115-126, Ankara.
- [31]Zeren, ebru Münevver (2017), 'Türklerin Devlet Anlayışında Atalar Kültürünün Yeri', Toroslardan Tanrı Dağlarına Genel Türk Tarihine Adanmış Bir Ömür: Prof. Dr. Gülçin Çandarlıoğlu'na 75. Yaş Armağanı (ed.Erman Şan), Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı, s. 337-346, İstanbul.
- [32]Zhou Kitabı, (1974), Zhonghua Yayınevi, Pekin. 《周书》, 中华书局标点本、北京。